

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی، تاریخ
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: تبلیغ و ارتباطات فرهنگی
عنوان:

عناصر پایداری ارتباط میان فردی

در قرآن و روایات

استاد راهنما:

دکتر شمس الله مریجی

استاد مشاور:

دکتر نصرالله آقاجانی

نگارش:

زینب گلاب بخش

شهریور ۱۳۹۱

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبِّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضِ وَالْعَرْشِ الْمَغِيدِ
الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام
دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی، تاریخ
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: تبلیغ و ارتباطات فرهنگی
عنوان:

عناصر پایداری ارتباط میان فردی

در قرآن و روایات

استاد راهنما:

دکتر شمس الله مریجی

استاد مشاور:

دکتر نصرالله آقاجانی

نگارش:

زینب گلاب بخش

شهریور ۱۳۹۱

تقدیم به :

محضر بزرگ ترین مربی بشریت، رسول
گرامی ۹ و اهل بیت پاک و مطهرش علیهم السلام ،
معلمان انسان و تمام کنندگان ادب.

تقدیر و تشکر:

از اساتید محترم راهنما حجت الاسلام دکتر
مریجی و مشاور، حجت الاسلام دکتر
آفاجانی که دلسوزانه بر روند پایان‌نامه نظارت
داشتند و همچنین همسر گرامی ام، حجت
الاسلام حسین مولودی که در به ثمر رسیدن
این پایان‌نامه بنده را یاری کردند.

چکیده:

ارتباطات میان فردی، از جمله گسترده ترین و اجتناب ناپذیرترین ارتباطات انسانی است و در این بین، آنچه از اهمیت فوق العاده ای برخوردار بوده و مورد تحقیق قرار گرفته است؛ عناصر پایداری ارتباطات میان فردی است که با توجه به آموزه های اصیل اسلامی، در قرآن و روایات بررسی شده است.

روش تحقیق ما در این نوشتار، توصیفی تحلیلی بوده و از بین حجم گسترده روایات معصومین علیهم السلام پیرامون نحوه ارتباطات انسانی، عناصر پایداری ارتباط تحت مبنا و اصول پایداری ارتباط، بیان شده است. مبانی ارتباطی مانند فرآگرد بودن ارتباط، عملکردی بودن، نظام وارگی و هدفمندی و ... و مبانی انسان شناسی مانند دل بستگی انسان، وابستگی ذاتی انسان، کرامت انسانی، ظرفیت های انسانی و ... از جمله مبانی پایداری ارتباط میان فردی در این تحقیق بیان شده است. بر اساس مبانی ذکر شده، اصول پایداری ارتباط بیان شد و تحت این اصول، عناصر پایداری ارتباط مانند گزینش دوست، آزمایش دوست، ادای حقوق متقابل، اهل حلم و صبر، کنترل کلام، رعایت انصاف، سودمند و مفید بودن، حفظ و رعایت حریم، محبت قلبی، اعلام محبت، درک محبت، اهل احسان بودن، حسن خلق، گذشت از لغزش ها، پوشاندن عیب، عذر تراشی و پذیرفتن عذر، حسن ظن، از دل آیات و روایات، استخراج شده است.

این مبانی، اصول و عناصر پایداری، همه نتیجه نوع دیدگاه اصیل انسان الهی به جهان و انسان بوده و با دیدگاه انسان مادی، به جهت تفاوت در نگرش ها، متفاوت بوده است. تفاوت در جهان بینی انسان الهی و مادی؛ تفاوت در هدف، انگیزه، نیت و نوع و محور ارتباطات انسانی را به دنبال دارد و پایداری یا ناپایداری ارتباط میان فردی را موجب می شود.

کلیدواژه:

ارتباط - ارتباطات میان فردی - مبانی و اصول پایداری ارتباط - عناصر پایداری ارتباطات.

فهرست مطالب

۱	مباحث مقدماتی
۲	۱. بیان مسأله
۴	۲. سوالات تحقیق
۴	۱-۲ سوال اصلی
۴	۲-۲ سوالات فرعی
۴	۳. اهداف و فواید تحقیق
۶	۴. پیشینه تحقیق
۵	۵. روش تحقیق
۶	۶. ساختاربندی تحقیق
۷	۷. مشکلات و موانع تحقیق
۸	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۹	۱-۱ بیان مفاهیم و اصطلاحات

۹	۱-۱-۱ تعریف عناصر
۹	۲-۱-۱ تعریف پایدار
۱۰	۳-۱-۱ تعریف ارتباط
۱۱	۴-۱-۱ تعریف ارتباط میان فردی
۱۴	۲-۱ ارتباط میان فردی از دیدگاه اندیشمندان علوم ارتباطی
۱۵	۱-۲-۱ مدل های ارتباطی
۱۶	۲-۲-۱ نظریات ارتباطی:
۱۶	۱-۲-۲-۱ نظریه تعادل هایدر
۱۸	۲-۲-۲-۱ نظریه ناهماهنگی شناختی فستینگر
۲۱	فصل دوم: مبانی و اصول پایداری ارتباط میان فردی در آیات و روایات
۲۲	۱-۲ تعریف و رابطه مبنا و اصل
۲۵	۲-۲ مبانی و اصول
۲۵	۱-۲-۲ ابعاد وجودی انسان
۲۶	اصل جامع نگری
۲۷	۲-۲-۲ ظرفیت های انسان
۳۰	۱-۲-۲-۲ اصل آسان گیری و تساهل
۳۱	۲-۲-۲-۲ اصل تغافل
۳۳	۳-۲-۲-۲ اصل عدل
۳۵	۳-۲-۲ کرامت انسانی

۳۶	اصل حفظ کرامت انسانی
۳۸	۴-۲-۲ وابستگی ذاتی انسان
۳۹	۱-۴-۲-۲ اصل حفظ ارتباط با خدا
۴۱	۲-۴-۲-۲ اصل الهی بودن ارتباط
۴۳	۵-۲-۲ دل‌بستگی انسان
۴۴	۱-۵-۲-۲ اصل اظهار محبت
۴۵	۲-۵-۲-۲ اصل حُسن و احسان
۴۷	۶-۲-۲ هدفمندی فراگرد ارتباطی
۴۸	اصل آگاهی
۴۹	۷-۲-۲ عملکردی بودن فراگرد ارتباطی
۵۱	۱-۷-۲-۲ اصل تقابل
۵۲	۲-۷-۲-۲ اصل توازن
۵۳	۳-۷-۲-۲ اصل اثربخشی
۵۴	۸-۲-۲ فراگرد ارتباطی
۵۵	۱-۸-۲-۲ اصل بقا
۵۶	۲-۸-۲-۲ اصل اندیشه ترکیبی
۵۸	۹-۲-۲ نظام‌وارگی ارتباط
۶۰	اصل همتایی

۶۱	فصل سوم: عناصر پایداری ارتباط میان فردی در قرآن و روایات
۶۲	۱-۳. اصل تغافل
۶۲	۱-۱-۳ پوشاندن عیب
۶۵	۲-۱-۳ عذرتراشی و پذیرفتن عذر
۶۷	۳-۱-۳ حسن ظن
۷۰	۲-۳. اصل حفظ کرامت انسانی
۷۰	حفظ و رعایت حریم
۷۳	۳-۳. اصل اظهار محبت
۷۳	۱-۳-۳ محبت قلبی
۷۵	۲-۳-۳ اعلام محبت
۷۶	۱-۲-۳-۳ بیانی و کلامی
۷۶	۲-۲-۳-۳ رفتاری
۷۷	۱-۲-۲-۳-۳ دید و بازدید
۷۸	۲-۲-۲-۳-۳ هدیه دادن
۸۰	۳-۳-۳ درک محبت
۸۳	۴-۳. اصل حسن و احسان
۸۴	۱-۴-۳ اهل احسان بودن
۸۸	۲-۴-۳ حسن خلق

۹۱	۳-۴-۳ گذشت از لغزش ها
۹۳	۳-۵. اصل تقابل
۹۳	۳-۵-۱ ادای حقوق متقابل
۹۵	۳-۵-۱-۱ ادای امانت و امانت داری
۹۸	۳-۵-۱-۲ وفای به عهد
۹۹	۳-۵-۲ اهل حلم و صبر
۱۰۳	۳-۵-۳ کنترل کلام و زبان
۱۰۷	۳-۵-۴ رعایت انصاف
۱۱۱	۳-۵-۴-۱ فواید رعایت انصاف
۱۱۳	۳-۶. اصل اثربخشی
۱۱۳	سودمند و مفید بودن
۱۱۵	۳-۷. اصل اندیشه ترکیبی
۱۱۶	۳-۷-۱ گزینش دوست
۱۱۷	۳-۷-۱-۱ مانع پایداری ارتباط
۱۱۷	۳-۷-۱-۱-۱ دوستی با عوام
۱۱۷	۳-۷-۱-۱-۲ دوستی با جاهلان
۱۱۸	۳-۷-۱-۱-۳ دوستی با نابخردان (احمق)
۱۲۰	۳-۷-۱-۱-۴ دوستی با اشرار

- ۱۲۰ ۵-۱-۱-۷-۳ دوستی با ترسو
- ۱۲۱ ۶-۱-۱-۷-۳ دوستی با دروغگو
- ۱۲۲ ۷-۱-۱-۷-۳ دوستی با بخیل
- ۱۲۳ ۸-۱-۱-۷-۳ دوستی بر پایه طمع
- ۱۲۴ ۲-۷-۳ آزمایش دوست
- ۱۲۴ ۱-۲-۷-۳ فواید آزمایش و امتحان
- ۱۲۶ ۲-۲-۷-۳ شیوه‌های آزمایش
- ۱۲۶ ۱-۲-۲-۷-۳ آزمایش دوست به دوستانش
- ۱۲۶ ۲-۲-۲-۷-۳ آزمایش دوست به دشمنانش
- ۱۲۷ ۳-۲-۲-۷-۳ آزمایش کردن به مراقبت بر نماز اول وقت
- ۱۲۷ ۴-۲-۲-۷-۳ آزمایش دوست به یاری شدن توسط آنان
- ۱۲۷ ۵-۲-۲-۷-۳ آزمایش دوست در سختی‌ها
- ۱۲۸ ۶-۲-۲-۷-۳ آزمایش دوست به خشمگین کردن آن
- ۱۲۸ ۷-۲-۲-۷-۳ آزمایش به مال و ثروت
- ۱۲۹ فصل چهارم: جمع بندی و ره آورد تحقیق
- ۱۳۰ ۱-۴. جمع بندی
- ۱۳۳ ۲-۴. ره آورد
- ۱۳۳ ۱-۲-۴ تاثیر تفاوت جهان بینی‌ها در پایداری ارتباطات میان فردی

- ۱۳۴ ۱-۱-۲-۴ تعریف جهان بینی
- ۱۳۵ ۲-۱-۲-۴ جهان بینی مادی
- ۱۳۵ ۳-۱-۲-۴ جهان بینی الهی
- ۱۳۷ ۱-۳-۱-۲-۴ خود را میهمانی بدانید که باید از خانه میزبان کوچ کند
- ۱۳۸ ۲-۳-۱-۲-۴ خود را غریب یا رهگذر و مسافر بدانید.
- ۱۳۸ ۳-۳-۱-۲-۴ دل از دنیای ناپایدار برگنید.
- ۱۳۹ ۴-۳-۱-۲-۴ دنیا را مثل یک خواب خوش بدانید.
- ۱۴۰ ۵-۳-۱-۲-۴ دنیا را ناچیز بدانید.
- ۱۴۲ ۴-۱-۲-۴ مقایسه تأثیر جهان بینی مادی و الهی در پایداری ارتباطات میان فردی
- ۱۴۳ ۱-۴-۱-۲-۴ تفاوت در هدف
- ۱۴۴ ۲-۴-۱-۲-۴ تفاوت در انگیزه
- ۱۴۴ ۳-۴-۱-۲-۴ تفاوت در نیت
- ۱۴۵ ۴-۴-۱-۲-۴ تفاوت در نوع ارتباطات
- ۱۴۶ ۱-۴-۴-۱-۲-۴ نکته اول: نقص دیدگاهی دیگر ادیان الهی
- ۱۴۶ ۲-۴-۴-۱-۲-۴ نکته دوم: وجهه ملکوتی اعمال
- ۱۴۸ ۲-۲-۴ تاثیر تفاوت انسان شناسی ها در پایداری ارتباطات میان فردی
- ۱۴۹ تفاوت در محور ارتباطات
- ۱۵۱ فهرست منابع فارسی
- ۱۵۳ فهرست منابع عربی

مباحث مقدماتی

۱. کلیات تحقیق:

۱-۱ بیان مسأله:

از ارکان مهم و بی بدیل و مبنای شکل گیری یک نظام اجتماعی، حضور اقشار مختلف مردم و پیوند و ارتباط میان این افراد است. همچنانکه در یک نظام سیستماتیک، اجزاء آن نظام هر کدام به نوبه خود دارای نقشی هستند و همه یک هدف را دنبال می کنند، این اجزاء، همواره و به طور مستمر با یکدیگر در تعامل هستند و پیوند و ارتباط دائمی میان این اجزاء، از ضروری ترین مسئله برای حفظ و بقاء آن نظام است. جامعه انسانی نیز از این امر مستثنی نبوده و به عنوان نظامی اجتماعی، میان اجزاء آن ارتباط و پیوند وجود دارد. اما یک جامعه انسانی، تفاوتی اساسی با یک نظام و سیستم غیر انسانی دارد و آن، اختیار انسان ها در برقراری، حفظ و تداوم و یا حذف و قطع پیوند و ارتباط با افراد دیگر جامعه است. ایجاد یک نظام اجتماعی، مستلزم این امر است که ارتباط میان انسان ها به صورت دائمی و پایدار باقی بماند. نکته ای که همواره به آن تاکید شده است، اهمیت و ضرورت حفظ و نگهداری و پایداری در ارتباط ایجاد شده است. چنانچه در آموزه های اسلامی نیز، بر ارتباط دائم میان انسان ها و مؤمنین، تاکید بیشتری نسبت به ایجاد ارتباطات جدید شده است. تاکید یافته های امروزی بر تداوم ارتباط و بیان این تداوم توسط اسلام در قرن ها قبل، همه دلالت بر اهمیت و ضرورت و تمایل فطری و ذاتی انسان به داشتن ارتباطاتی پایدار و دائم است.

دین مبین اسلام، به عنوان دین کامل و جهان شمول بیانگر عناصر و مولفه هایی برای حفظ و دوام بخشیدن به ارتباطات انسان ها دارد و بدیهی است آگاهی یافتن از این عناصر، مستلزم تحقیق است. پژوهشی که همه ساحت های ارتباطی انسان را شامل شود و مبتنی بر آموزه های دین اسلام باشد.

از دلایل انتخاب عناصر پایداری ارتباط میان فردی به عنوان موضوع این رساله، اهمیت فوق العاده ارتباطات پایدار در بین آموزه‌های دین مبین اسلام بود.

۱. ارتباط میان انسان‌ها در دو سوم معارف اسلامی - اخلاق و احکام - به صورت گسترده بیان شده است و دین‌داری کامل بدون تکمیل و تحقق بخشیدن صحیح ارتباط اجتماعی، میسر نیست.

۲. بخشی از کارکردهای مهم دین که امروزه بر آن تاکید می‌شود، وابسته به ارتباط میان فردی و حاصل آن است. مانند صلح و رحم، تعاون در امور، حفظ نظام اجتماعی، رفع ظلم و بی‌عدالتی در کشورها و بیداری اسلامی و همبستگی میان مسلمانان.

۳. ارتباطات میان فردی پایه و اساس ایجاد نظام اجتماعی اسلامی و حفظ و بقاء آن، باعث حفظ و بقاء جامعه اسلامی است.

۴. در روایات ما، پایداری ارتباط به عنوان مهمترین مشخصه ارتباطی انسان کامل (متقی) ذکر شده است به گونه‌ای که این افراد، نه تنها در زندگی چند روزه دنیا دارای ارتباطات پایدار هستند، بلکه تنها کسانی هستند که پایداری ارتباطشان به روز قیامت - روزی که همه پیوندها گسسته می‌شود - کشیده می‌شود. قرآن کریم می‌فرماید:

«الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ»^۱

قرآن کریم به عنوان کلام الهی و روایات و سیره معصومین علیهم‌السلام به عنوان مویذ و بیان‌کننده این کلام و حیانی، مهم‌ترین منبع پژوهش و یافتن عناصر پایداری ارتباط است. خدای حکیم به عنوان خالق دانا، نیازها و اهدافی را برای انسان‌ها قرار داده است که مهمترین آن، اجتماعی زیستن و تعاملات اجتماعی است و در جهت این نیاز، رفتارهایی را برای تداوم و حفظ زیست اجتماعی، بیان کرده است.

در سال‌های اخیر، اندیشمندان غربی با مطالعه رفتارهای انسانی و بررسی تعاملات اجتماعی آنان، به مطالبی در این خصوص دست یافته‌اند و پیرو گسترش علم ارتباطات و دستاوردهای ارتباطی، اساتید ارتباطات چون پروفیسور مولانا و دکتر علی اکبر فرهنگی و دکتر محسنیان راد و ... نیز مقالات و کتبی را در این زمینه به چاپ رسانده‌اند که بسیار مثمر ثمر بوده است. در جهت

۱. الزخرف (۴۳)/ ۶۷: در آن روز یاران جز پرهیزگاران بعضی‌شان دشمن بعضی دیگرند

تکمیل این تحقیقات و در راستای بررسی دیدگاه اسلام در زمینه ارتباط میان فردی، خصوصاً عناصر پایداری این نوع از انواع ارتباطات انسانی، این موضوع را به عنوان موضوع پایان نامه انتخاب نمودم.

رسالت دانشجویی، مرا بر آن داشت که با توجه به نیاز جامعه پیرامون مسئله ارتباطات میان فردی، به بررسی در مسائل ارتباطی اسلام، بپردازم. شاید قدمی کوچک در راه رسیدن به هدفی بزرگ - که همان اسلامی زیستن و پیاده کردن نظام اسلامی مورد توجه پیامبر اسلام است - برداشته شود.

۲-۱ سوالات تحقیق:

۱-۲-۱ سؤال اصلی:

عناصر پایداری ارتباط میان فردی در آیات و روایات چیست؟

۲-۲-۱ سوالات فرعی:

۱. مبانی و اصول ارتباط میان فردی از دیدگاه اندیشمندان ارتباطات چه بوده است؟
۲. مبانی و اصول ارتباط میان فردی در آیات و روایات چیست؟
۳. عناصر پایداری ارتباط میان فردی در آیات و روایات ما، چه بیان شده است؟

۳-۱ اهداف و فوائد تحقیق:

الف: همانطور که بیان شد هدف تحقیق کمک به شکل دهی نظام ارتباطی اسلام به وسیله شناسایی عناصر پایداری ارتباط میان فردی در کلام الهی و روایات معصومین علیهم السلام است و امید داریم گامی در جهت عملی شدن این نظام برداریم. از این رو سعی در تطبیق کلام خداوند و معصومین علیهم السلام با علوم جدید داریم.

ب) بسیاری از مؤسسات می توانند از این تحقیق که به صورت پایان نامه ارائه می شود، استفاده نمایند. از قبیل:

۱. آموزش و پرورش که شامل ادارات برنامه ریز، مدارس، مراکز آموزشی و معلمان می شود.

۲. مجموعه‌ها و نهادهای فراوانی که در سطح کشور وجود دارند مانند کانون های فرهنگی مساجد، بسیج و ..
۳. مراکز مشاوره و کلینیک‌های رفتار درمانی
۴. گروه‌های ارتباطات بین الملل و برون مرزی و ..
۵. کلیه روابط عمومی‌های موسسات و نهادهای دولتی و غیر دولتی

به طور کلی می توان گفت هر جایی که دو نفر با یکدیگر در حال برقراری ارتباط هستند، که شامل تمام انسان ها می شود از این تحقیق می توانند بهره مند باشند. اعم از زوجین، دوستان، اساتید، گروه همسالان، والدین و ... البته بدیهی است که این تحقیق برای کارآمدتر شدن، بایستی در کنار سایر تحقیقات در این حوزه قرار گیرد. و لازم است تحقیقات صورت گرفته قبلی را جمع آوری نمود و در حیطه های جدید که کار خاصی انجام نشده نیز محققانی ارجمند دست به پژوهش زنند تا این نظام جامع ارتباطی اسلامی آشکار گردد.

۱-۴ پیشنهاد تحقیق:

نگارش‌های خاصی که با موضوع این پایان نامه در ارتباط هست صورت نگرفته و می توان گفت این اثر، از جمله ابتدایی ترین آثاری است که در این زمینه نگاشته شده است. .

از بین منابعی که در دسترس اینجانب بود، تنها کتاب جامعه شناسی ارتباطات نوشته باقر ساروخانی در صفحات آغازین خود به طور خلاصه و صرفا به ذکر عناصر پایداری و دوام ارتباط از دید اندیشمندان ارتباطی پرداخته بود. که این صفحات جرقه ای شد برای اینکه به طور مستقل و متمرکز بر روی عناصر پایداری ارتباط میان فردی پرداخته و این عناصر را از دید معصومین علیهم السلام که شارحان کلام الهی هستند، بیایم.

گرچه مقالات ارزشمندی در زمینه مدل ارتباطات در قرآن توسط دکتر خان محمدی و پروفسور مولانا و دیگر اساتید صورت گرفته و قابل تقدیر است، اما به صورت مستقل و متمرکز در زمینه ارتباط میان فردی، خصوصا عناصر پایداری این ارتباط پرداخته نشده است و ان شاءالله به این مهم در این تحقیق پرداخته خواهد شد.

۱-۵ روش تحقیق:

روش ما در این تحقیق، توصیفی تحلیلی خواهد بود و به روش کتابخانه ای، به جمع آوری اطلاعات خواهیم پرداخت.

برای شناخت کلام معصومین علیهم السلام سعی بر این بوده از منابع معتبر استفاده شود. از این رو تا حد امکان از کتب اصلی و معتبر شیعه همچون کتاب شریف «الکافی» و کتب شیخ صدوق و ... گرد آوری شده و با آیات قرآن همراه شده‌اند.

در حوزه ارتباطات نیز، کتاب‌ها، مقالاتی که به نوعی می‌توانست مرتبط با پایان نامه باشد مورد مطالعه قرار داده شده است.

۱-۶ ساختار بندی تحقیق

از آن جا که در این تحقیق سعی بر آن است که به گونه ای متمرکز و مستقل به عناصر پایداری ارتباط میان فردی در قرآن و روایات معصومین علیهم السلام پرداخته شود، از این رو **فصل اول** را به توضیح طرح تحقیق اختصاص دادیم که شامل بیان مسئله با توضیح مفاهیم کلیدی، ساختار طرح، روش شناسی تحقیق، ملبنی نظری و پیشینه موضوع است.

در **فصل دوم** مبانی و اصول پایداری ارتباط از منظر اندیشمندان ارت باطنی و در آیات و روایات بیان می‌شود.

در **فصل سوم** روش‌ها و یا عناصر پایداری ارتباط میان فردی در آیات و روایات بیان می‌شود که ذیل این روش‌ها و عناصر پایداری، آفت‌ها و موانع پایداری نیز بیان می‌شود.

نکته مهم در بررسی نظر دانشمندان علوم ارتباطات، این است که سعی فراوان ما بر عدم تحمیل معانی غیر مقصود، به کلام معصومان علیهم السلام است و نمی‌خواهیم کلام و سنت ایشان را در پرتو دانش ناقص بشری معنا نموده و محدود کنیم. از این روست که ابتدا فهم سرنت را پایه قرار داده و به آن می‌پردازیم. بلکه تلاش ما در تطبیق بدون تأویل در معنای حدیث است و از طرف دیگر نقد دانش بشری با سنت معصومین علیهم السلام. ریشه چنین تطبیقی بر هم پوشانی شرع و عقل استوار است، زیرا قائل به آنیم که عقل نورانی بشر از همان سرچشمه ای جوشیده است که وحی نبوی. بنابراین در مواردی که نورانیت عقل، مسالی را روشن کرده است؛ شرع نیز بر آن مسائل

صحه گذاشته است و بالعکس و نمی توان تمام کوشش های بشری را هر چند بر مبنایی عقلایی استوار باشد، به بهانه غیر دینی بودن، کنار گذاشت.

و در فصل چهارم، ره آوردهای تحقیق و جمع بندی مطالب فصول آورده شده است.

۱-۷ مشکلات و موانع تحقیق

با توجه به وجود جوامع روایی مبسوط، منابع کاملی از تاریخ معصومان علیهم السلام و گفتار ایشان در دست است اما مشکل پیش رو کمبود سیره معصومان علیهم السلام با جهت گیری ارتباطاتی است. لذا باید در لابلای متون فراوان روایی، به دنبال دست یابی به چنین سیره ای گشت و این مهم ترین مانع تحقیق بود که وقت فراوانی را به خود اختصاص داد.

در کتب مخصوص ارتباطی نیز، نظریات و دیدگاه هایی که سوگیری ارتباط میان فردی داشته باشند، بسیار اندک بود و برای یافتن مبانی نظری، مطالعه اکثر کتب نظریات ارتباطات، وقت بسیاری را از بنده گرفت که عموم نظریات نیز در خصوص ارتباط جمعی و رسانه و زبان و گفتمان بود.

درباره سایر جوانب تحقیق بحمد الله، نرم افزارهای کتابخانه ای غنی و کارآمد، در دسترس اینجانب در زمینه علوم اسلامی بود اما از نظر علوم ارتباطی مشکلاتی در تهیه کتاب های مورد نظر داشتیم که با سفر به تهران و خرید کتب از نمایشگاه کتاب، برخی از این مشکلات، مرتفع شد.

هماهنگی و ارتباط با اساتید گرامی، کمی به سختی صورت می گرفت و برخی اوقات، وجود جلسات مختلف و مشغله های کاری بزرگواران، فاصله زیادی میان روند پایان نامه می انداخت که به لطف الهی و با تمام مشکلات، این تحقیق به ثمر نشست.